
Iz povijesti političke misli

Prijevod
001-05 Humbolt, A. von
Primljeno: 17. listopada 2002.

O čovjekovoj slobodi u Alexandra von Humboldta *

MANFRED OSTEN**

Sažetak

Autor prikazuje život i djelo Alexandra von Humboldta. Drži ga protagonistom znanstvenog globalizacijskoga koncepta koji je povezivao promicanje znanosti s trojstvom slobode, jednakosti i bratstva. Humboldt je, naime, mislio da se "fraternité" ozbiljuje u obliku svjetskoga dijaloga znanstvenika. Autor napominje da je Humboldt bio pragmatički i organizacijski genij *networkinga*, tj. strategije rada s javnošću koja je uključivala kontakte sa znanstvenicima i popularizaciju znanstvenih dostignuća.

Humboldtov eurocentrizam, koji dolazi do izražaja u djelu o putovanju Latinskom Amerikom, ipak je ambivalentan kao što je ambivalentna povijest recepcije toga djela. Ono je, doduše, dalo građu za europsku kolonizaciju, gospodarski pristup i korištenje Latinske Amerike, ali je bilo i presudno za njezino samorazumjevanje i političko oslobađanje. Autor drži da je Humboldtova privatna i politička ambivalencija rezultat veličanstvene nedovršenosti i nesavršenosti njegovoga bića koja je u osnovi bila produktivna.

Ključne riječi: Alexander von Humboldt, sloboda, bratstvo, Njemačka, Francuska, Latinska Amerika, znanost

“A navečer, dragi moj, nazočit ćemo račvanju Orinoca ...”

Peter Handke, *Moja godina u ničijem zaljevu*

* Prevedeni tekst objavljen je na njemačkom kao Ostenov predgovor knjizi izabranih Humboldtovih radova, koju je povodom 200. godišnjice početka Humboldtova latinoameričkoga istraživačkoga putovanja objavila njemačka Zaklada Alexandra von Humboldta. Usp. Alexander von Humboldt, *Über die Freiheit des Menschen. Auf der Suche nach Wahrheit*, ur. Manfred Osten, Insel Verlag, Frankfurt am Main/Leipzig, 1999., 13–48. Tekst je ujedno poslužio kao predložak predavanja koje je Manfred Osten održao na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu 17. listopada 2002.

** *Manfred Osten*, doktor pravnih znanosti, glavni tajnik Zaklade Alexandra von Humboldta.

I.

“Humboldt je obično čitao naglas, često satima. Opis života nekoga francuskoga učenjaka ili graditelja koji je samo njega zanimao. Nitko ga nije slušao, no on je ipak imao riječ. Kraljica je neprekidno vezla tapiseriju i, zacijelo, nije ništa razumjela od njegova predavanja. Kralj je gledao slike – bakroreze i drvoreze – i listao ih je što bučnije, očito s prešutnom namjerom da ništa od toga ne čuje. Mladi su ljudi sa strane i u pozadini razgovarali bez ikakva ustručavanja, hihotali i time, jednostavno, nadglasavali njegovo predavanje. A ono je i dalje žuborilo, neprekidno, kao potok.” Riječ je o tada već gotovo devedesetogodišnjemu Alexanderu von Humboldt. A Bismarck je onaj koji ovdje tako omalovažavajući i ostrim jezikom izvještava o njemu i večernjemu društvu na potsdamskome dvoru Friedricha Wilhelma IV. On to čini nakon više od deset godina; pripovijeda to sjećanje svojoj sljedbi za vrijeme onoga njemačko-francuskoga rata čiji će za Njemačku pobjednički ishod Nietzscheu značiti “poraz, štoviše, istrjebljenje njemačkoga duha u korist Njemačkoga Carstva”.

A uopće nije bilo prošlo mnogo od onoga vremena kad se u Pruskoj, pa i u Europi, mislilo posve drukčije o Alexanderu von Humboldt. U tadašnjem Parizu pod pruskom okupacijom bio je prije toga, 1804. godine – nakon povratka sa svoga petogodišnjega putovanja po Latinskoj Americi – oduševljeno i zadivljeno pozdravljen poput kozmonauta nakon povratka s Mjeseca. On se bio popeo na – po tadašnjim predodžbama – najviši vrh na svijetu, Čimboraso. S francuskim je botaničarem Bonplandom prošao kroz prašume, proživio nečuvene avanture. A ono što tada – na besprijeckornome francuskom – u salonima, znanstvenim institucijama i na javnim manifestacijama zna izvijestiti o svome istraživačkom putovanju tako beskonačno dalekim kontinentom (i na prvoj izložbi svojih zbirki crteža u “Jardin des Plantes” i pokazati), izaziva tako snažno odobravanje u cijelome obrazovanom svijetu da jedini još slaviji čovjek Europe, Napoleon, može na to reagirati samo sa zavišću. Jer ipak taj mladi zgodni Nijemac prijati odvratiti pozornost oduševljene pariske publike s neposredno predstojećé careve krunidbe. Zbog toga i Napoleonov susret s – također 1769. godine rođenim – vršnjakom prolazi više nego hladno. Alexander von Humboldt o tome kasnije bilježi: Car “je prema Bonplandu bio ledeno hladan, a prema meni pun mržnje”. I doista, kad je predstavljen caru, ovaj ga dočekuje pitanjem: “Vi se bavite botanikom? Moja žena također”. Namjernu uvrjedu Napolen pojačava time što Humboldt okreće leđa i ne upućuje mu više nijednu riječ.

Zna li, dakle, Bismarck, doista, koga ismijava 1870./71. godine? Zacijelo slabo. A ako i zna, onda još samo vrlo nejasno. Pogotovo stoga što Humboldtovo doživotno oduševljenje Francuskom sada, u Njemačkom Carstvu, koje je upravo proglašeno na francuskome tlu, izgleda potpuno neprikladno vremenu. No, koliko nam se suvremenim Alexander von Humboldt čini danas? Zanima li nas još to da je prije dvjesto godina, 1799. godine, u Cumani (Venezuela) započeo ono istraživačko putovanje koje mu je donijelo slavu “drugoga otkrivača Amerike”? Ili činjenica da je prije dvjesto trideset godina u Berlinu rođeni posljednji europski univerzalni učenjak i najveći novovjekovni geograf, ipak, u istome gradu prije sto četrdeset godina (1859. godine) imao jednu vrstu državnoga pogreba u nazočnosti kasnijega cara Wilhelma I.? Ili to da je prije sto sedamdeset godina (1829. godine) proslavio svoj 60. rođendan na rusko-sibirskome istraživačkom putovanju koje ga je dovelo sve do granica s Kinom?

Već je Hugo von Hofmannsthal, koji je 1922. godine unio Humboldtov izvještaj o indijanskome mrtvom gradu Atarupeu u svoju *Njemačku čitanku*, izrazio sumnju: “Naš narod ima slabo pamćenje ... sve što posjeduje uvijek iznova gubi. Ne broji bogatstvo koje mu pripada i sposoban je zaboraviti svoja krunska dobra ...”.

To je 1860. godine još posve drukčije vidio Theodor Fontane, veliki stručnjak za sjećanje na mrtve, kad je – godinu dana nakon Humboldtove smrti – u svojim *Putovanjima kroz Brandenburg* zabilježio o mjestu pogreba Humboldtove obitelji: “... u pijesku kotara Tegel počivaju članovi obitelji koja je, kao rijetko koja, donijela slavu i ugled ovome pijesku”.

Međutim, “slava i ugled” Alexandera von Humboldta nisu ostali bez dvojbi u našem stoljeću: Hans Magnus Enzensberger unio je 1975. godine Humboldtov životopis u svoj *Mauzolej s Baladama iz povijesti napretka*. On ih je uvrstio u protuslovlja napretka kao “kolektivnoga mita”, dakle u “višestoljetni proces, čije tragične i komične, časne i apsurdne zapletaje svi mi vučemo sa sobom”. Alexander von Humboldt nalazi se u Enzensbergovu *Mauzoleju* u krugu “nadgrobnih ploča trideset i sedam junaka”, na kojima se mogu “iščitati njihovi pronalasci i tlapnje, njihovi privatni i javni nastupi te košmari, inscenacije i porazi”.

Enzensbergova se baladna Humboldtova biografija pritom jasno razlikuje od onoga uobičajenoga klišeja mnogih Humboldtovih biografija koji je Nicolaus Rupke ovako izrazio: “Najprije se prikazuje njegova mladost kad je, između ostaloga, studirao u Göttingenu i objavio nekoliko vrijednih radova, na primjer o životinjskome elektricitetu; zatim se opisuje njegovo slavno istraživačko putovanje u Ameriku od 1799. do 1804. godine, koje je poduzeo zajedno s francuskim botaničarem Aiméom Bonplandom. Treći je dio Humboldtov boravak u Parizu od 1804. do 1827. godine kad je u trideset svezaka napisao najveći dio prikaza rezultata svoga američkoga putovanja kao i svoje vrijedne prinose geografiji biljaka, meteorologiji i drugim granama znanosti; na to se poglavlje nadovezuje izvještaj o Humboldtovu putovanju u Sibir 1829. godine. A završni je dio svih Humboldtovih biografija berlinsko vrijeme, Humboldtov posljednji dio života, kad je kao službenik pruskoga dvora pisao svoje višesveščano djelo *Kosmos*. Ono po čemu se pojedine Humboldtove biografije razlikuju jest, između ostaloga, broj stranica, razmjeri biografskih poglavlja. Karakteristična su za pojedine biografije, također, posebna ispuštanja ili dodavanja ovoj biografskoj standardnoj okosnici” (nastupno predavanje na Sveučilištu u Göttingenu 5. veljače 1997. godine).

Enzensbergova je neortodokсна Humboldtova biografija, doduše, štošta ispustila. Ali ona je, zato, na kraju dodala provokativnu rečenicu koja je, dosad, ostala slabo zapazena: “Bio je zdrav čovjek koji je sa sobom, ništa ne sluteći, vukao bolest, nekoristoljubivi vjesnik pljačkanja, kurir, koji nije znao da je došao javiti razaranje onoga što je u svojim ‘slikama prirode’ s ljubavlju slikao do svoje devedesete godine”.

Jesu li iz perspektive 20. stoljeća Humboldtova “slava i ugled”, dakle, puki nespornost? Ili se Humboldtova “veličina” teško može utvrditi samo zato što je njezina istina za potomke previše složena? Zar ne bi mogla upravo ova – u Humboldtovoj osobi i životnome djelu utemeljena – složenost postati neočekivano aktualnom u vremenu u kojemu je uvid u najsloženije i globalne konstelacije i međusobne ovisnosti svih životnih procesa postao najhitnijim zahtjevom dana? Možda Humboldtov, očito, zasjenjeni lik

opet može dobiti svoje konture kad bi nam pošlo za rukom odabrati one njegove i o njemu tekstove koji potvrđuju da je on bio više nego “potpuna, putujuća akademija”. Bio je, štoviše, prilično jedinstven sretan slučaj njemačkoga Europljanina i kozmopolita, kojemu je ideja slobode Francuske revolucije postala tajnim inkubacijskim središtem primjerno ozbiljenoga životnoga plana.

U ime toga liberalnoga svjetskoga građanstva, između ostaloga, “avant la lettre” konkretno je prakticirao znanstvene, političke i ekonomske aspekte (još nejasnoga) globalizacijskog projekta našega vremena na svoju ruku i račun. Nije slučajno to što i danas njegovo ime nosi ona njemačka zaklada, osnovana 1860. godine (ubrzo nakon Humboldtove smrti), koja pomoću mreže od, sada, 20.000 znanstvenika u više od 125 nacija nastavlja ono što je Humboldt već sam uzorno prakticirao: razmjenu i međunarodno promicanje visoko kvalificiranih znanstvenika.

II.

Tko je, dakle, bio onaj Alexander von Humboldt kojega susrećemo u tim tekstovima? Je li on bio više nego što to želi percipirati naše “slabo sjećanje”? 1857. godine, dvije godine prije Humboldtove smrti, Eichendorff je u svojoj raspravi *Život njemačke aristokracije osamnaestoga stoljeća* razlikovao tri tipa plemstva. Ono koje “u gotovo otočkoj osamljenosti” živi u skladu sa sobom i svojim dobrima. Potom ono koje teži za razinom naobrazbe svoga vremena, koje sadi parkove na engleski ili francuski način i “pretenciozno” juri za aktualnom modom ne dostižući je nikada u provinciji. I, konačno, onaj treći, ekscentrični tip, koji se svuda miješa, postaje svjetski uglađenim i sudjeluje u Francuskoj revoluciji.

Upravo se u tu rijetku, posljednju vrstu mora ubrojiti Alexander von Humboldt. Ona je osobito rijetka ako se sjetimo kakve je neobične plodove Francuska revolucija proizvela u Njemačkoj za vrijeme Humboldtova života. Na primjer u liku filozofa Hegela, o kojemu je Humboldt, navodno, sarkastično rekao: “Najopasniji je pogled na svijet onih ljudi koji svijet nikada nisu ni pogledali”. Zacijelo je to moguće, jer isti Hegel, koji je 1796. godine (zajedno sa Schellingom i Hölderlinom) u *Najstarijem sistemskom programu njemačkoga idealizma* postulirao: “Samo ono što je predmet slobode zove se ‘ideja’. Moramo, dakle, prevladati državu ...”, ustvrdio je 1821. godine u svojoj *Filozofiji prava* posve pruski autoritarno: “... Božji je hod u svijetu da država postoji, njezin je temelj sila uma koja se ozbiljuje kao volja”.

Posve je drukčiji Alexander von Humboldt, koji uopće ne hini obožavanje države i koji nije mislio “ideju” slobode, nego ju je vidio vlastitim očima. I kojemu je ona postala najstarijim i dosljedno ozbiljenim “sistemskim programom” vlastitoga samoodređenja. To je bilo 1790. godine, kad dvadesetjednogodišnjak s Georgom Forsterom u Parizu vuče kolica puna pijeska prema Hramu slobode na Champs de Mars. Ideje Francuske revolucije nisu još iskvarene i još su tako velike da je tu želio provesti cijeli svoj život. To je predvečerje prve obljetnice četrnaestoga srpnja. Slavljeničko mnoštvo puni ulice. Humboldt će tih nekoliko dana u Parizu zauvijek osjećati kao najdomljivije i sjećanja najdostojnije razdoblje svoga života; odsada se osjeća čovjekom revolucije. Ideja slobode će se, pritom, za svagda ispreplesti s dojmom morskih daljina, koje je prvi puta

ugledao na putovanju s Forsterom, oploviteljem svijeta i Cookovim pratiocem. To je dojam širine, koji ga pretvara u kozmopolita, svjetskoga putnika. A “liberté” i “fraternité” postaju na tome putovanju *cantus firmus* njegova postojanja. To postojanje, ta biografija, i danas bi mogla vrijediti kao paradigma protiv svakoga oblika ropstva, rasizma i ksenofobije.

Humboldt je postupno ozbiljio ideju slobode, sve do visine Čimborasa. Prvo u pruskoj rudarskoj službi (od 1792. do 1796. godine), gdje slobodu dijalektički trenira i iskusa samonametnutom stegom i neprekidnom aktivnošću (“Svakoga dana ustajem u pet sati ...”). Da bi, potom, u Cumanái vlastitim očima vidio svijet protivan slobodi: ropstvo. S ishodom da će se cijeli život buniti protiv nepravde i tiranije. Taj će revolt dosegnuti vrhunac u *Političkom eseju o otoku Kubi*, što će ga 1827. godine ženevski povjesničar i sociolog Simon de Sismondi nazvati Humboldtovim djelom koje bi se trebalo “nalaziti u uredu svakoga poslovnoga čovjeka koji trguje s Amerikom, kao i u kabinetu svakoga filozofa koji se pridružuje napretku čovječanstva”. U zbilji se ne će nalaziti ni u uredima ni u kabinetima. Jer to je djelo veoma oštro; to je proročka povijest, “enciklopedija”, koja “razotkriva španjolsku Ameriku samoj sebi; omogućila joj je da osjeti svoje snage i svoje izvore i ohrabrila je da zahtijeva svoja prava” (de Sismondi)!

U Njemačkoj će to djelo (na francuskome jeziku), koje sadrži neugodnu izreku “svaka nepravda nosi u sebi klicu razaranja”, ostati nepoznatim. Tek je 1992. godine objavljen cjelovit njemački prijevod. Goethe je bio časa iznimka: on odmah uviđa značenje djela o Kubi i 17. veljače 1827. godine kaže Boisseréeu: “Moramo se diviti ... kako su ovdje spojeni ono što vrijedi iskusiti i iskustvo, ono što vrijedi znati i znano, te je savršeno otvoren pregled svijeta ...”. Koliko se malo taj svjetski pregled sklopa kolonijalizma i porobljavanja kasnije doista otvorio, pokazuju europske kolonijalne zablude u devetnaestome stoljeću. Za Humboldtova života njegov je polemički spis u Havani zabranjen; tek je u revolucionarnoj Kubi ponovno otkriven i proglašen obveznom školskom lektinom.

A sam Humboldt? Izjavio je da su španjolske kolonije “doduše zrele, ali da on ne poznaje čovjeka koji bi ih oslobodio”. Tek je retrospektivno prepoznao Bolivara, koji je te kolonije oslobodio i kojega je susreo u Parizu i Rimu: “... jer tek sam mnogo kasnije uvidio svoju zabludu o tome velikom čovjeku ...” Ali to Bolivara nije spriječilo da Humboldta slavi kao “otkrivača Novoga svijeta”, kao čovjeka čije je djelo o Americi “donijelo više dobrog nego svi konkvistadori zajedno”.

Ali njegov najstariji “sistemski program” ozbiljenja “liberté” pratio je Humboldta i 1829. godine u Rusiji i Sibiru. U sjeni službenoga cilja svoga istraživačkog putovanja uspješno se bavio ukidanjem progonstva mladih poljskih domoljuba. A ono što ga je tamo i u Latinskoj Americi diralo, zaokupljalo ga je i nakon povratka iz Pariza u Berlin (1827. godine). To će jasno reći svome francuskom biografu posljednjih mjeseci svoga života: “Ono što mi je najdragocjenije jest osjećaj slobode koji će me pratiti do groba”. I pratio ga je kad je izborio zakon prema kojemu svaki rob, stupivši na prusko tlo, postaje slobodnim čovjekom. Pratio ga je i kad se – zajedno s Bettinom von Arnim – zalagao za politički progonjene 1833. godine pri takozvanome progonu demagoga. Oboje su se uspješno založili na pruskome dvoru za germaniste Jacoba i Wilhelma Grimma kad ih je (zbog njihova zauzimanja za ustav) 1837. godine otpustio hannoverski kralj, kad im je trebalo pomoći da dobiju mjesto u Berlinu. I pratio ga je kad je, konačno, samoj Bettini

bio potreban njegov zagovor kod kralja kako bi se mogla objaviti njezina (cenzurom za-branjena) knjiga *Proljetni vijenac Clemensa Brentana*.

Usamljeni i pravi “proljetni vijenac” slobode i jednakosti stvorio je Humboldt, međutim, sam sebi svojim dosljednim držanjem u židovskome pitanju. Za razliku od svoga brata Wilhelma, bio je, naime, čvrsto uvjeren da nema “viših i nižih ljudskih rasa”. Za njega, kojemu je 1790. godine Francuska revolucija postala događajem rada-nja vlastitoga određenja, postojala je neraskidiva povezanost između “liberté” i “egalité”: za njega nisu postojala “plemenitija plemena, sva su ravnomjerno određena da budu slobodna”. Zato se Humboldt, koji je cijeloga života bio privržen obitelji Men-delssohn, 1842. godine upustio u snažan sukob s Friedrichom Wilhelmom IV. pri pro-glašavanju novoga, difamirajućega Zakona o Židovima. Humboldt je tada rekao: “U Zakonu o Židovima Ministarstvo kulture poučilo nas je tome da Židovi ne mogu biti čak ni izvanredni profesori povijesti, poganske grčke mitologije niti orijentalnih jezika. Tužno je stanje ako je jedan čitav narod duhovno daleko obrazovaniji nego Ministar-stvo”. Humboldt je, “duhovno daleko obrazovaniji nego Ministarstvo”, naobrazbu kao “uistinu dobivenu slobodu” (Goethe) stalno iznova dokazivao glede židovskih suvreme-nika. Tako prema filozofu i političaru Ferdinandu Lassalleu, kad je svojim pismom knezu nasljedniku ishodio povlačenje njegova izгона kao “rajnskoga pobunjenika”. Ili kad je za ostarjelu i osiromašenu Henriettu Herz priskrbio kraljevu donaciju. Zauzimao se – doduše uzalud – i za Heinricha Heinea.

Ali Humboldt je ostavio i za “fraternité”, bratstvo, jedinstven “proljetni vijenac”: on je promovao više istraživačkih putovanja te mladih znanstvenih i umjetničkih talenata nego bilo koji njegov suvremenik. Svima je nesebično pomagao na tisuću načina: od vlastitoga novčanika do kraljeve blagajne. A ono što 1860. godine spontano (zahvalju-jući koncertiranoj međunarodnoj inicijativi) osnovana “Zaklada Alexandra von Hum-boldta” sve do danas čini, Humboldt je prakticirao već za svoga života kao poduhvat je-dnoga čovjeka: promicanje kvalificiranih mladih inozemnih i njemačkih znanstvenika. Humboldta možemo, štoviše, smatrati protagonistom znanstvenoga koncepta globaliza-cije, čije je moderne dimenzije naslutio već Charles Darwin kad je Humboldta nazvao “ocem velikoga potomstva istraživačkih putnika”. Jer za Humboldta, koji je već kao dvadesetčetverogodišnjak postao članom časne “Leopoldine” i – iz pariške perspektive – Berlinsku akademiju usporedio s “bolnicom za gubavce”, trebao je, i ne samo Berlin, “s vremenom dobiti prvu zvjezdarnicu, prvi kemijski institut, prvi botanički vrt, prvu školu za transcendentalnu matematiku”. Humboldtu je bilo – s pogledom svjetskoga građanina – stalo do nečega mnogo višega. Za njega su znanost i njezino promicanje bili neraskidivo vezani s trojstvom slobode, jednakosti i bratstva, koje je 1790. godine tako oduševljeno pozdravio u Parizu. Ali to je njemu značilo: ozbiljenje “fraternité” u obliku svjetskoga dijaloga znanstvenika. Tako je sam postao središtem mreže dopisiva-nja s preko 50.000 napisanih i 100.000 primljenih pisama. Mreža dopisivanja koja dvjesto godina prije pojave globalnoga informacijskoga doba predstavlja nešto poput komunikacijskoga projekta moderne sa svjesnim prioritetom znanosti. Pri čemu je Humboldt već uvidio tijesan odnos gospodarske i znanstvene “pozicije”. U njegovu djelu *Kosmos* nalaze se o tome – u neobičnoj povezanosti starofranačke diktacije s mo-dernim svjetskoekonomskim mišljenjem – zapažene riječi: “Oni narodi koji zaostaju u općoj industrijskoj ... djelatnosti, ... sigurno će gubiti svoje blagostanje. Utoliko više će

izgubiti ako susjedne im države, u kojima su znanost i industrijska umijeća u dinamičnome uzajamnom odnosu, napreduju obnovljenom mladalačkom snagom.”

III.

Te se riječi moraju slušati kao “glazba u pozadini” kako bi se uvidjelo što je Humboldt inicirao u interesu znanstvenoga dijaloga moderne koji nadilazi granice i discipline. Riječ je o znanstvenom dijalogu kojim je on, doduše, i u Enzensbergovu duhu postao “nesebičnim vjesnikom” i “kurirrom” uspjeha onoga wilhelmskoga razdoblja koje je, zatim, slavilo pobjedu nad onom Francuskom koja je bila Humboldtova duhovna i (za više od dvadeset godina) fizička “izborna domovina”. Enzensberger bi to uračunao u protuslovlja napretka kao “kolektivnoga mita”.

Smije li se, međutim, Humboldt prigravoriti što je iz vlastitoga džepa savjetom i protekcijom utro putove cijelome naraštaju mladih talenata? Putove, k tome, u pravome smislu riječi: on je, između ostaloga, ohrabrio Richarda i Roberta Hermanna Schomburgka na njihove južnoameričke poduhvate. Podupro je himalajsku ekspediciju braće Adolfa, Hermanna i Roberta Schlagintweita, savjetovao je istraživača Australije Ludwiga Leichardta, putnika u Afriku Heinricha Bartha i znanstvenoga istraživača Japana Philippa Franza von Siebolda. Čak se i istraživačka putovanja Charlesa Darwina i Ernsta Haeckela mogu zahvaliti izučavanju Humboldtovih spisa. U široki krug znanstvenih i umjetničkih mladih talenata koje je Humboldt promicao valja ubrojiti, između ostaloga, tehničara Wenera von Siemensa, fiziologa i fizičara Hermanna von Helmholtza, egiptologa Heinricha Brugscha, matematičara Gottholda Eisensteina, skladatelje Felixa Mendelssohn-Bartholdyja i Giacomoa Meyerbeera, slikare Wilhelma von Kaulbacha i Moritza Rugendasa, medicinaru Roberta Remaka, fiziologa Emila du Bois-Reymonda, germanista Hansa Ferdinanda Maßmanna i donjonjemačkoga dijalektalnoga pjesnika Klause Grotha. To nesebično i dalekosežno promicanje mladih “nada” sažeo je svojim riječima kemičar Justus von Liebig (kojega je Humboldt također stimulirao): “Koliko ih poznajem koji, poput mene, zahvaljuju postizanje svojih znanstvenih ciljeva Vašoj zaštiti i dobrohotnosti! Kemičar, botaničar, fizičar, orijentalist, putnik u Perziju i Indiju, umjetnik, svi oni uživaju jednaka prava, jednaku zaštitu; Vi niste razlikovali ni nacije ni zemlje. Ono što Vam znanosti u tome posebnom odnosu duguju, svijet nije saznao ...”.

IV.

Svijet je, ipak, saznao o Humboldtovu američkome putovanju. Charles Darwin oduševljeno je veličao izvjestitelja o tom putovanju riječima: “Svagda sam mu se divio; sada ga obožavam. Jer samo on opojmljuje osjećaje koje izaziva prvo stupanje na tropsko tlo”. Oduševljenje Humboldtom još je i danas tako živo u Latinskoj Americi da se njegovo ime susreće češće na svjetskome zemljovidu nego ime bilo kojega drugoga čovjeka. Da u Humboldtovu carstvu – kojemu se, u međuvremenu, pridružilo čak i po njemu nazvano ždrijelo na Mjesecu – sunce, očito, još uvijek nije zašlo, može se vidjeti po imenu one istraživačke stanice (koju su osnovali Austrijska akademija znanosti i

Sveučilište u Leipzigu), koja od 1997. godine u blizini misije Esmeralda na Orinocu, koju je opisao Humboldt, golemom traverznom dizalicom istražuje u krošnjama tropske šume faunu i floru odozgo, što je Humboldt prije dvjesto godina bila dostupna samo odozdo. Koji je “pojam osjećaja što ih prvi susret s tropima pobuđuje u duši” posredovao Humboldt svojim suvremenicima? Je li to još naš “pojam”? Jesu li to još naši “osjećaji”? Zacijelo Humboldtovo djelo o latinskoameričkome putovanju ne odgovara modernim “pojmovima” znanstvenoga izvještaja s putovanja. Jer to je izvještaj *sui generis*, koji se, na kraju, ne može razumjeti bez Humboldtova oduševljenja Goetheom. I sam Goethe spominje Humboldta u svome romanu *Srodnosti po izboru* kao jedinoga suvremenika. U Otilijinu “Dnevniku” kaže se da je samo onaj “vrijedan obožavanja koji umije opisati i prikazati najčudnije, najrjeđe, sa svojom lokalnošću, sa svim susjedstvom, svagda u najvlastitijem elementu”. A Otilija završava to promatranje čeznutljivom rečenicom: “Kako bih rado samo jednom poslušala Humboldta kako pripovijeda!”

Otilijina čežnja odnosila se, očito, na pripovjedača koji opisuju, prikazuje. Dakle, na onoga Humboldta koji je, osvrćući se na svoj susret s Goetheom u Jeni (1795. i 1798. godine), za sebe ustvrdio: “Svuda sam bio prožet osjećajem kako su oni jenski odnosi na mene snažno djelovali, kako sam, uzdignut Goetheovim pogledima o prirodi, tako-reći bio oboružan novim organima.” Što, zapravo, znači: Humboldt se osjećao preko Goethea oboružan “organima” koji su mu za cijeloga života vlastiti znanstveni “pogled na prirodu” proširili i obogatili dimenzijom estetičkoga uma. Ovu je neobičnu sintezu znanosti i estetike, pojma i pogleda, Humboldt izrazio vlastitom kovanicom “slika prirode”. Ili kao što je to Goethe (govoreći o Humboldtovu predavanju *Ideje za fiziognomiku raslinja*) formulirao: Zahvaljujući Humboldt, “tako dugo slagana hrpa drva koja se dimi estetskim se daškom pretvara u svjetli plamen ...”. Humboldt je i te kako uspješno u svojih njemačkih čitatelja stalno iznova “estetskim daškom” oživljavao “hrpu drva” znanosti. Pogotovo u svome spisu *Nazori o prirodi*, toj kvintesenciji na njemačkome jeziku njegova djela o putovanju u trideset i četiri sveska na francuskome jeziku.

Riječ je, dakle, o znanstveno-estetičkoj publikacijskoj strategiji koje se Humboldt i nakon Goetheove smrti ustrajno držao, pa i u svome petosveščanom spisu *Kosmos*. Međutim, sam je Humboldt stalno iznova bio sumnjičav prema svome “organu” za estetički um kojim ga je oboružao Goethe. Tako, na primjer, prostodušno priznaje Varnhagenu von Enseu: “Glavne su mane moga stila nesretna sklonost ka previše pjesničkim formama, duga participna konstrukcija i prejako koncentriranje raznolikih pogleda, osjećaja u rečeničnome sklopu”.

Nietzsche je o tome sklopu zabilježio: “Misli su nesigurne dok nije riječ o pripovijedanju činjenica. K tome je sve podignuto u visinu i presvučeno odabranim, lijepim riječima sa sjajem: dugi rečenični sklopovi šire cjelinu. Tako ovaj stil kao cjelina stvara ugodaj, žeđu; ako malo zažmirimo jer bismo veoma rado željeli vidjeti nešto jasno, sve pliva u dražesnoj sublimaciji daljine: poput onih valovitih odsjaja zraka koji se umornome, žednome priviđaju kao more, oaza, šuma”.

Leo Kreutzer je Humboldtovo dosljedno ustrajavanje na prirodnoestetičkim temeljima, na prirodnoznanstvenome istraživanju u Goetheovu duhu nazvao, čak, projektom “drukčijega napretka znanosti i moderne”. Prema njemu, Humboldt pokazuje kako je znanje o prirodi koje se širi pomoglo čovjeku da se udomači na Zemlji. Dakle, znanstveno putovanje u daljinu kao udomačivanje. I to predmetnim mišljenjem u Goetheovu

duhu. Humboldt je, ipak, još jednom pokušao združiti znanja o prirodi i poeziju. Most između polova razuma i osjećaja, koji je, doduše, za samoga Humboldta postao probom izdržljivosti. S ishodom da su i prikaz njegova putovanja u Ameriku i njegovo djelo *Kosmos* ostali torzo: dvije trećine svojih zabilježaka iz američkih dnevnika s putovanja nije više uspio obraditi. To znači da Humboldtov izvještaj o doživljajima “ponovnoga otkrivanja” Amerike obuhvaća, zapravo, samo prvu trećinu toga petogodišnjega putovanja (1799. – 1804.), koje ga je odvelo u Venezuelu, Ekvador, Kolumbiju, Peru, Kubu, Meksiko i SAD. Još je u visokoj starosti završetak svoga izvještaja s putovanja smatrao “pitanjem savjesti”: “Najvažnije od svega što još namjeravam ... moje preostalo najvažnije životno pitanje!”.

Ono je preostalo, on ga nije riješio. Nije dovršio ni peti svezak svoga djela *Kosmos*. Dvostruki cilj pothvata, koji je imao u vidu i znanstvenika i uživatelja prirode i naobraženoga laika, postajao je – već zbog svoga divovskoga opsega koji je podsjećao na *Njemački rječnik* braće Grimm – sve više konkretnom utopijom. Humboldt je želio nemoguće: kompletan znanstveni kompendij koji je, nužno, već u trenutku svoga pojavljivanja morao nositi na čelu Kainov znak zastarjelosti. I koji se, s druge strane, zbog specijalizirane opsežnosti građe i znanstvenosti, sve više udaljavao od općenitosti zainteresiranih čitatelja. On je taj raskorak između specijaliziranja i populariziranja pokušavao premostiti prepuštajući na korištenje velike dijelove svojih američkih preparata, zabilježaka, istraživanja i rezultata mjerenja stručnjacima u Europi (ponajprije u Francuskoj, Njemačkoj i Engleskoj). A za sveske *Kosmosa* bio je stalno iznova prisiljen ažurirati istraživačke rezultate u astronomiji koji brzo zastarijevaju. Rano su ga nazvali potpunom, putujućom akademijom i pritom previdjeli da je sve više sličio enciklopedijskoj mački koja je svoje sve veće lovište mogla nadzirati samo još timskim radom.

V.

Ali upravo je taj način rada ono po čemu se Humboldt pojavljuje u novome, modernom svjetlu. On ga čini pretečom radnodiobenoga i interdisciplinarnoga znanstvenoga menadžmenta, čije se značenje i nužnost počinje ocrtavati na pragu 21. stoljeća. Humboldt se iskazao kao pravi pragmatički i organizacijski genij *networkinga*, čija uspješnost nije, dosad, istražena ni za povijest znanosti ni u pogledu relevantnosti za budućnost moderne. Jedno od velikih iznenađenja koje je u Humboldta na raspolaganju za informacijsko društvo jest anticipacija *Public Relations* menadžmenta, koji nema premca.

Humboldt je vlastitu devizu da je “književničkome zanatu svojstveno zvonjenje” već svjesno prakticirao za propagiranje rezultata svoga latinskoameričkoga putovanja u obliku rada za javnost s gotovo globalnim dimenzijama. Golem je broj slavni prirodnoslovaca i duhovnih znanstvenika s kojima se dopisivao prije polaska na to putovanje. Već tijekom puta u Ameriku postiže poštansko veledjelo: samo jednoga dana šalje oko 45 pisama. Da bi, potom, u Latinskoj Americi gotovo bez iznimke prešao na to da svoje dopise upućene europskim i sjeveroameričkim znanstvenim multiplikatorima odredi za objavljivanje: među ostalima, u sjeveroameričkim novinama, za španjolski dvor (koji mu je 1799. godine izdao dozvolu za putovanje u prekomorske kolonije), ali ponajprije za širenje u francuskim, engleskim i njemačkim znanstvenim krugovima.

Humboldt je tu *Public Relations* strategiju nakon svoga povratka iz Amerike proširio za dimenziju čija recepcija u moderni još predstoji: populariziranje znanstvenih rezultata. To je aspekt koji danas, u znaku sve veće odbojnosti prema znanosti i time nastalih fobija, dobiva neslućenu aktualnost i hitnost. Humboldt nije bio samo uvjeren u to da je znanstvenik obavezan na populariziranje; za njega je u taj krug obveza bila uključena i dobrobit: već je kao mladi rudarski činovnik u Franačkoj izgradio o svom trošku školu za izobrazbu rudara i dopunio ta nastojanja za pučkom izobrazbom razvijanjem praktičnih sprava za olakšavanje dnevnoga kopa. Njegova tadašnja svjetiljka i sprava za disanje preteče su jamske svjetiljke i plinske maske.

A ono što je Humboldt u Franačkoj rano prakticirao, sada je nastavio. Svojim 1808. godine objavljenim spisom *Nazori o prirodi* te od 1825. do 1827. godine u jednom pariškom salonu održanim ciklusom popularnoznanstvenih predavanja želi promicati opće znanstveno obrazovanje svojih sugrađana. To je program koji je ostvarivao dosljedno i nakon povratka u svoju domovinu (1827.): kao član Pruske akademije drži predavanja o fizikalnoj geografiji ne samo na Sveučilištu, nego paralelno i besplatno o istoj temi i u Pjevačkoj akademiji. Mogao se ponositi obama obrazovnim poduhvatima: obuhvatio je slušateljstvo koje seže od radnika do dvorskoga društva.

Tako je Humboldt tim trojstvom znanja, obrazovanja i informiranja dosegnuo publiku kakvu ne bi mogao imati nijedan današnji profesor. A njegovo djelo *Kosmos* – nastalo iz berlinskih predavanja – postalo je, tome dosljedno, popularnoznanstvenom uspješnicom stoljeća, svjetskim uspjehom, koji je ponekad dosezao izdanja poput Biblije. Humboldt, koji nije htio biti pruski ministar kulture i sam nikada nije težio postati profesorom, upisao se takvom žilavom i ustrajnom znanstvenom politikom u anale moderne znanosti već zbog toga što su, zahvaljujući njemu, prirodne znanosti postale u pravome smislu riječi “društveno priznate” i svjetske. Dapače, visok ugled i veliko značenje koje će one postići u 19. stoljeću i u moderni posve su nezamislivi bez Humboldtova “auctoritasa” kao učenjaka i čovjeka. A Treitschke je bio onaj koji je upravo u tome vidio jednu od najvećih Humboldtovih zasluga.

VI.

Ali ta zasluga pretpostavlja, dakako, druge velike Humboldtove zasluge koje su danas jedva još prisutne u općoj svijesti. To su zasluge kojima je Humboldtu uspjelo, između ostaloga, potisnuti utjecaj tada još jako zapažene schellingovske filozofije prirode. Humboldt bi danas bio, najvjerojatnije, i dobitnik Nobelove nagrade: svojim bezbrojnim, na putovanjima nakupljenim rezultatima promatranja i mjerenja omogućio je nove spoznaje u gotovo svim znanstvenim granama svoga vremena. Pritom je, istodobno, pridonio razvoju disciplinarnosti prirodnih znanosti 19. i 20. stoljeća.

Tu je disciplinarnost promicao jer je bio, ujedno, genij interdisciplinarnosti. To znači da je, svojim izučavanjima prirodnih i tehničkih znanosti, ne samo stvorio “organe” u Goetheovu duhu za gotovo sve pripadne discipline svoga vremena. On je bio verziran i u duhovnim znanostima, između ostaloga u kameralistici, povijesti i onih jedanaest jezika koje je poznavao i djelomice – kao francuski – bolje znao nego njemački. Ali ponajprije je, na začudan način, razvio “organe” za usporedbe i relacije: Goetheovu izreku

(Zelteru) “relacije su sve, relacije su život” Humboldt je ostvario kao malo tko drugi. On je spoznao – što je najteže – ono neposredno najbliže; i on je to umio dovesti u uzajamnu vezu s prividno najtuđijim, najudaljenijim i, time, steći uvide koji su bili novi i smjeli.

I kad ga danas cijele znanstvene discipline – kao klimatologija, ekologija, oceanografija, istraživanje visokoga gorja, zemljoslavlje, kartografija, geografija biljaka – smatraju jednim od svojih duhovnih očeva i ako je Humboldtov ugled kao najvećega geografa i istraživačkoga putnika novovjekovlja ostao neprijepornim, obično se previđa to da je njegova tajna spoznaje utemeljena, između ostaloga, u poredbenoj metodologiji njegova neortodoksnoga i bezgranično radoznaloga istraživanja i mišljenja. I upravo mu ta visokorazvijeno-sveprisutna komparativistička nadarenost svuda daje duhovnu, genijalno produktivnu vezu kojom umije osvjetljujući povezati sve činjenice. Ta veza uspostavlja relacije između bezbrojnih promatranja, mjerenja, analiza i opisa s pomoću kojih Humboldt susreće “kozmos” prirode, povijesti i društva. To je skriveni inovativni “trik” kojim Humboldt enciklopedijsko obilje sistematizira, klasificira i međusobno povezuje.

Friedrich Engels je u svojoj *Dijalektici prirode*, također, izričito veličao taj “komparativni element” u Humboldta kao napredak nasuprot konzervativnome opažanju prirode i, time, identificirao Humboldtovu radioničku tajnu. To je spoznajni postupak čija se bezvremenska originalnost neposredno otkriva, postupak kojim je Humboldt fenomene doveo u međusoban odnos kako bi, zatim, iz toga “polariteta” dobio podizanje, tercij nove spoznaje. Ponajprije su usporedbe ono čime se stalno iznova vlastito ponovo zrcali sa stranim, sadašnje s prošlim. Tako, primjerice, iz usporedbe vulkana rezultira njegova teorija rasjeda, njegovo svrstavanje vulkana međusobno i u stvaranje gorja. Odvajajući se, pritom, (u sporu geologa o nastanku bazalta) od Goethea i Wenera, Humboldtova istraživanja postaju smjerodavnima za vulkanizam. I pri riječnom sustavu Orinoca i Amazone on misli u relacijama: uspijeva dokazati dotad pobijanu povezanost obiju rijeka, stigavši, polazeći od Ria Negra (pritoke Amazone) riječnim putem, Casiquiareom, do Orinoca i pruživši time dokaz za njegovu “bifurkaciju”: ono račvanje Orinoca koje Handke u svome djelu *Moja godina u ničijemu zaljevu* poetski slavi riječima: “A navečer ćemo, dragi moj, nazočiti račvanju Orinoca ...”. Uspoređujući morske temperature i strujanja, Humboldt postaje pioninom oceanografije, pridonosi razumijevanju svjetskih mora koja pokrivaju 70 posto Zemljine površine. Uspoređujući svjetske stepe i pustinje, utemeljuje komparativni nauk o krajolicima. On, dapače, sam razvija pojam “komparativne geografije” uspoređujući Srednju sa Sjevernom Amerikom. Uspoređujući temperature na različitim mjestima i praveći kartu s crtama jednakih godišnjih srednjih temperatura, razvija sustav “godišnjih izoterma”. I ono što je 1955. godine Hans Ertel nazvao “Humboldtovim efektom” (dnevno-periodična varijacija zvučnoga intenziteta), treba zahvaliti Humboldtovim usporednim mjerenjima dnevnoga i noćnoga zvučnoga intenziteta.

To isto vrijedi za zakon o smanjivanju ukupnoga intenziteta jakosti magnetskoga polja od magnetskih polova Zemlje prema magnetskome Ekvatoru: Humboldt otkriva taj zakon uspoređujući međusobno utvrđivanja geomagnetne jakosti. Štoviše, ovdje Humboldt anticipira komparativne mogućnosti koje su realizirane tek u 20. stoljeću: on inicira prvu veliku međunarodnu organiziranu mrežu za promatranje geomagnetizma. A svojim sinoptičkim pogledom koji povezuje Atlantik i Tih ocean anticipira ideju Pa-

namskoga kanala. Njegova mu komparativna metodologija dopušta, na kraju, i prognozu koja će se 1829. godine ispuniti za vrijeme njegova putovanja po Sibiru: postojanje uralskih dijamanta. Sebi svojstvenim povezivanjem egzaktoga mjerenja s cjelovitim promatranjem prirode (kojim se rano odvojio od Goetheova promatranja prirode) postaje, konačno, jednim od pionira u spoznavanju relevantnosti matematike za prirodne i inženjerske znanosti.

Najveći je dio tih istraživačkih rezultata Humboldt unio u svoje golemo djelo o putovanju u 34 sveska, koje je sam financirao, *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*. Prava dimenzija toga putovanja u Ameriku pokazuje se tek kad se zna da su Humboldt i Bonpland sakupili oko 60.000 biljaka, od toga 3.600 dotad nepoznatih vrsta. Humboldt je tako, na primjer, pomoću gomolja georgina iz Meksika potaknuo uzgoj dalija u Europi te, također, korištenje guanoa kao prirodnoga gnojiva. Tome valja dodati da Humboldt kao antropolog i etnograf sa svojim avangardističkim demografskim statistikama i socijalnokritičkim ekskurzima pripada pretečama moderne amerikanistike. To se odnosi i na staru amerikanistiku. Humboldt je valorizirao svjedočanstva starih visokih kultura, civilizacije Maja, Asteka, Zapoteka, Miksteke, Inka, Muiska Čibča, osobito Peruanaca, te ih povijesno svrstao. Imao je, štoviše, originalan plan da jedno od glavnih djela astečkoga kamenoklesarstva, božicu Coatlicue (danas u Nacionalnome antropološkom i povijesnom muzeju meksičke metropole) postavi u dvorani Pruske umjetničke akademije neposredno pokraj kopija klasičnih grčkih kipova.

VII.

U dugoročno djelovanje toga putovanja ubraja se i to što je Humboldt “iz čistoga zanimanja za stvar” (Hugo Loetscher) svojim djelom o Americi rehabilitirao u Europi odavno diskriminirani kontinent. Među one koji su prezirali Latinsku Ameriku pripadao je, pak, prirodoznanstvenik Buffon, kojemu su tamo, između ostaloga, nedostajali lavovi i slonovi. Ali i Hume i Voltaire također su bili uvjereni u kulture lišene inferiornost toga dijela svijeta, za koji je u 20. stoljeću Claude Levi-Strauss naknadno dao moderan termin: “tužni tropi”. A još je nedavno Wolf Lepenies upozorio: “Moramo opet posvetiti veću pozornost ... izvaneuropskome svijetu”. I: “Intelektualno je pošteno podsjetiti da je razdoblje globalizacije ostalo vremenom intelektualne kontinentalne blokade. Latinsku Ameriku i Afriku moramo puno jače nego dosad pomaknuti u naš vidokrug” (govor od 5. studenoga 1977. na “Obrazovnome forumu” berlinskih sveučilišta).

Humboldt je intelektualnu blokadu svoga vremena, u svakome slučaju, široko otvorio. Latinska Amerika, tropi postali su poput zemlje snova. Možda ne “Orplid, koji daleko sjaji” (Mörrike), ali je svakako pobudio eskapističke čežnje. Iako u njega nedostaje potvrda rousseauovskoga “plemenitog divljaka”, ipak je pružio nešto poput “protusvijeta” staroj Europi. I Goethe 1828. godine kaže Eckermannu: “Uostalom, svima nam je starim Europljanima, više ili manje, i te kako loše, naša su stanja preumjetna i prekomplcirana, naša hrana i način života bez prave prirode i naša društvena komunikacija bez prave ljubavi i dobrohotnosti ...”. Premda je Goethe, koji se Humboldtu divio više nego ijednome drugom suvremeniku, ne bez ironije o njegovim gigantskim planinskim i prашkim panoramama rekao da je takvo nešto “izvan granica moga uma, u tmurnim re-

gijama, gdje je nastanjena transsupstancija”: čitatelj bi si na kraju trebao “predočiti ... da shvaća nemoguće”.

“Izvan granica moga uma” – je li Humboldt sam u Americi bio stigao do “granica”? Granica koje su se poslije – u Enzensbergerovu duhu – pokazale kao protuslovlje, čije dimenzije ni sam više nije sagledavao? Doista je on, s jedne strane, sam govorio o uništavanju prašuma, “kako europski iseljenici svuda u Americi djeluju neoprezno žurno”. S druge strane, vidio je iste šume, pa i čitavu Latinsku Ameriku, kao golemi rezervat za buduće – a prema njegovu razumijevanju veoma korisne – trijumfalne pohode europskoga načina života u znaku epohe parnoga stroja. Da, on je sam i te kako razvijao vizije budućnosti u duhu kasnoga Fausta. Tako o budućemu korištenju latinskoameričkih rijeka sve do kultiviranja savana. On je, također, prognozirao Europi i južnoameričkome kontinentu zajedničku bratsku budućnost, s “lijepim natjecanjem u kulturi, umjetnostima, industriji i trgovini”.

“Implicitne eurocentrističke predodžbe” (Ette), uvijek iznova prepoznatljive u Humboldtovu djelu o putovanju, nisu mu, s druge strane, zamračile pogled za imanentno barbarstvo europske civilizacije. On ga je konstatirao, ponajprije, u svome stalnom žigosanju trgovine robljem. U Humboldtov eurocentristički pogled ubrajamo, zacijelo, i njegovu “začudnu oštrinu, pa i prave ispade” (Ette) u prosudbama o latinskoameričkim indijanskim plemenima. S druge strane, njegovo visoko razvijeno predmetno mišljenje stalno ga je iznova osposobljavalo da u njima ne vidi samo “race dégénérée”. Pogled drugoga, posebice pogled Indijančev, kojega Humboldt, ponajprije u svome dnevniku s putovanja, neočekivano često fiksira, pripada najljepšim i antropološki modernim uvidima Humboldtova istraživačkoga putovanja. To je učinak stranca utoliko začudniji što je Humboldtov vanjski izgled za vrijeme putovanja naglašeno zapadnjački: i u monoksilu, i u sedlu i penjući se na vrh Čimborasa, on je stalno vjeran pruskome redengotu i obući europske civilizacije. I još ga u prašumi, gdje uz rojeve mušica piše na koljenima one dnevnike čije će dešifriranje početi tek stotinu godina nakon njegove smrti, prati, po europskoj maniri, doga – dok jednoga jutra, iznenada, netragom ne nestane. To su protuslovlja u koja valja ubrojiti i ambivalentnost povijesti recepcije toga djela o putovanju: ono je, s jedne strane, otkrilo vrijednu građu za europsku kolonizaciju, gospodarski pristup i korištenje Latinske Amerike. Humboldtov je opis, s druge strane, pružio presudnu referentnu građu za samorazumijevanje i političko oslobađanje Latinske Amerike.

VIII.

Kad Goethe u *Poeziji i zbilji** konstatira: “U svima nama je duh protuslovlja i uživanja u paradoksu”, to osobito vrijedi za Humboldtovu osobnost: i on je bio složen od mnogih protuslovlja. Ali među njima je bilo brojnih protuslovlja koja će se – bez mnogo dijalektičke lukavosti – iskazati kao “blagoslov” za druge. Tome se može dodati da je Humboldt bio, s jedne strane, aristokrat sa sjajnim društvenim nadarenostima. I da je, s druge strane, bio protagonist (obrazovanoga) poletnoga građanstva svoga vremena. Drukčije je protuslovlje utvrdio u ožujku 1860. godine Leopold von Ranke (kojega je

* Naziv Goetheova djela *Dichtung und Wahrheit* prema prijevodu na hrvatski Zdenka Škreba.

Humboldt također promicao) kad je, ne bez domoljubnoga ogorčenja, napisao o 1860. godine objavljenoj prepisci između Alexandera von Humboldta i Varnhagena von Ense: "Humboldtova pisma. Čovjek dvaju svjetova ili rob svojih slugu, svome kralju zmija u njedrima. Počinio je postumno samoubojstvo jer nitko ne bi slutio da bi on tako potpuno živio u idejama iz 1789. godine. Ali tako je uobičajeno na pruskome dvoru. Tako je Voltaire pisao protiv Friedricha". Humboldt je, svojim iznimnim diplomatskim darom, doista uspio kao francuski "revolucionar" ostati desetljećima u milosti dvaju pruskih monarha. I to ne niječući nikada svoj nazor iz 1789. godine, na dvoru koji je pod Friedrichom Wilhelmom IV. – s pijetističkim uvjerenjem da je svoju dužnost dobio od Boga – pao daleko ispod razine prosvjetiteljstva. Kako je Humboldt malo nijekao svoj nazor, može se vidjeti iz sarkazma i bezobzirnosti kojima u tome dopisivanju kritizira "hladni budistički pakao" potsdamskoga dvora. To što je on ideje Francuske revolucije i privatno prakticirao posve nearistokratski, to što je svome paru sluga dao vlastita prava i oporučno mu ostavio svoju značajnu knjižnicu, moralo se osjećati kao skandal u gradu u koji se Humboldt vratio 1827. godine s najvećom mrzovoljom (i jedino na nagovor Friedricha Wilhelma III.).

Humboldt je, naime, Berlin bio nazvao "moralnom pješčanom pustinjom, ukrašenom bagremovim grmljem i cvatućim krumpirskim poljima". A time je izrekao drugo protuslovlje svoga života zbog kojega je, k tome, bio posve "nesuvremen": sklonost jednoga Nijemca za Francusku u zemlji koja će, zbog svoje sve veće nacionalne borniranosti i agresivnosti, jednoga dana Francusku nazvati "zakletim neprijateljem": Već se Goethe bio – premda iz drugih razloga – uskratio Berlinu ("u cijeloj Europi nema bezbožnijega mjesta"). Humboldt ga je slijedio u toj nesklonosti govoreći (geografu Heinrichu Berghausu) o "berlinskoj nebuloznoj atmosferi", koja prikriva "vidokrug naokolo i gdje se svatko i sve mjeri pisarskom šablonom ...". Berlin je, dakako, iznimno profitirao od toga Humboldtova protuslovlja. Pariz Humboldtu nije bio samo voljeni grad Francuske revolucije. On je bio za njega, koji je bio čak u vezi s Victorom Hugoom i Balzacom, također duhovni glavni grad Europe, svjetski grad svih znanosti. S posljedičom da je Humboldtov prelazak u Berlin sličio, uistinu, enciklopedijske transferu znanosti u Prusku, koji će, zatim, bitno pridonijeti postupnome pomicanju znanstvenoga epicentra iz Pariza u Berlin i procvatu znanosti i tehnike u wilhelminskome razdoblju. Pritom je Humboldt rano spoznao značenje fundamentalnoga istraživanja. Od njega potječe i danas moderna rečenica: "U razdoblju u kojemu se plodovi očekuju prije cvjetanja i u kojemu se, stoga, mnogo toga prezire jer odmah ne liječi rane, ne gnoji oranicu niti pokreće mlinska kola, ... zaboravlja se da znanosti imaju svoju unutarnju svrhu i gubi iz vida pravi literarni interes, težnja za spoznajom kao takvom. Matematika ne može ništa izgubiti od svoga dostojanstva ako se promatra kao puki objekt spekulacije, kao neprimjenjiva za rješavanje praktičnih zadaća. (Jer:) Sve je važno što proširuje granice našega znanja i duhu pruža nove predmete percepcije ili nove odnose u percipiranome."

IX.

Kad Humboldt 1842. godine piše baronu von Bunsenu da ga "aristokracija ... bijesno mrzi" i da joj on služi, u najboljem slučaju, kao "trikolorska krpa", onda on time otkriva unutarnju izolaciju, usamljenost, u koju je dospio na kraju svoga života. Ili kako to

očituje Varnhagenu von Enseu: “Živim u prividu vanjskoga sjaja ... u moralnoj, udobnoj samoći.” Dodajući molbu: “Budite zadovoljni s onim koji je, usamljen, hrabar imati vlastita mišljenja.” A Karolini von Wolzogen rezignirano je rekao nakon smrti svoga brata: “U ovu sam se zemlju vratio poglavito da bih živio s Wilhelmom. Sada mi preostaju samo sužavajući odnosi ...”

Pritom su, konačno, razlozi za Humboldtovu osamljenost i u već naznačenim protuslovljima njegove složene osobnosti. To su protuslovlja kojima on, već zarana, izmiče svakom jasnom svrstavanju. Kako bi trebalo klasificirati čovjeka čiji se *vita sexualis* zbog nedostatka dokaza uporno izmiče Freudovim pokušajima tumačenja? I koji svoje suvremenike uvijek iznova zbunjuje zagonetnim prepletanjem ljubazno-svjetske bonomije s najžilavijim postizanjem vlastitih ciljeva. K tome čovjek čija rječitost, katkad, dostiže plitkosti ogovaranja i brbljanja i koji, istodobno, stalno iznova iskazuje svoju sjajnu diplomatsku spretnost, koji ushićuje druželjubivom konverzacijom, koji je sjajan plesač i, istodobno, nemuzikalan. Koji je u društvu i te kako dobro došao i čijih se sarkastično otrovnih podsmjehivačkih strjelica, s druge strane, čovjek mora svagda plašiti. Koji je sam i tašt i skroman i koji, ujedno, voli otkrivati tuđe slabosti. I koji povezuje kritičku oštrinu i duhovit vic s bezgraničnom – katkad prostodušnom – susretljivošću i nesebičnošću.

Općenito se Humboldt, čiji životopis seže (s pripadnim portretima) od pastela rokokoa do dagerotipije novovjekovlja, ne može, konačno, shvatiti bez njegove genijalnosti smještanja između svih stolica. Kao Nijemac u Francuskoj sumnjiv Napoleonu u Njemačkoj mora pretrpjeti prigovor vlastitoga brata da kao obožavatelj Francuske nije dostatan domoljub. Kao prijatelj Francuske revolucije nalazi se, ponovno, u restauracijskoj Njemačkoj kao komornik bigotnoga monarha. Njegove je suvremenike zbunila i besprimjerna brzina i kompetentnost kojom je napredovao kao pruski činovnik za samo tri godine od pripravnika (1792.) do višega rudarskoga savjetnika (1795.) sa sjajnim perspektivama. Da bi, zatim, (s baštinom od svoje majke) odjednom napustio službu. Čovjek koji okreće leđa Europi kako bi na diskreditiranome kontinentu povezo svoje avanturističko srce s najtočnijim mjerenjima. Koji se penje na vulkane i postiže rekorde u osvajanju visina istom upornošću kojom kopa po arhivima i vrjednuje svoje putovanja. Koji je kao dijete boležljiv i samo se polagano razvija te još kao šezdesetogodišnjak apsolvira u fizičkome pogledu forsirano putovanje u Sibir, na kojemu lako, za manje od devet mjeseci, prevaljuje oko petnaest tisuća kilometara (s dvanaest tisuća dvjesto četrdeset konja i zadržavanjem na šest stotina pedeset osam poštanskih postaja). Uostalom, istraživačko putovanje po nalogu ruskoga cara, koje je svojim golemim mnoštvom prirodoslovnih promatranja i mjerenja i danas nepravedno u sjeni američkoga putovanja.

Humboldt je o samome sebi tvrdio: “Ja sam samouk u gotovo svim znanostima ...” A ipak je uspio ući u povijest kao univerzalan učenjak. Kao onaj kojemu je pošla za rukom najznačajnija znanstvena ekspedicija na koju se ikada odvažio neki privatni učenjak bez uporabe “trećih sredstava” i “sponzora”. S rezultatom da je, na kraju bez sredstava, bio upućen na komorničku plaću pruskoga dvora. I koji svoje ekspedicije opisuje (za javnost), s jedne strane, nepriličnim participnim konstrukcijama, ali s druge strane, zna fiksirati trenutak u svojim dnevnicima s putovanja zadivljujućom svježinom i sažetošću. Aristokrat, koji negira socijalnu hijerarhiju, postaje suosnivačem i prvim kancelarom najotmjenijega reda (“mirovna klasa” “ordre pour le mérite”), ali se na dvoru pojavljuje u iznošenome fraku. On višestruko anticipira modernu i, ujedno, svo-

jim staromodnim odijevanjem izaziva neraspoloženje i pozornost u po modi obučenih predstavnika svoga staleža: “Plavi frak, zlatna dugmad, žuta vesta, prugaste hlače, bijela kravata, crni, iznošeni šešir: njegovo je odijevanje bilo još kao iz vremena Direktorija” (Enzensberger).

Ambivalentnost kojoj odgovara to da Humboldt u razdoblju predstojeće industrijske podjele rada kao pojedinac još jednom pokušava postići opsežnu inventuru prirode. Prirode koja njemu znači mnogo više nego puki Hegelov “bitak duha izvan sebe”. Pokušaj pri kojemu, dakako, njegov u Goetheovu duhu cjeloviti prirodnoestetički koncept sve više dopijeva u protuslovlje s onim pojedinačnim disciplinama prirodne znanosti što se razilaze, koje je sam promicao svojim promatranjima i točnim mjerenjima. Njegov izvještaj o Latinskoj Americi, koji već sadržava zasade ekologije i “sustainable development”, postaje, istodobno, informacijskim fundusom za suprotnu suprotstavljenu resursnu politiku europskih kolonijalnih sila.

Georg Forster, za Humboldta jedan od najvažnijih mentora u pitanjima znanstvenih istraživačkih putovanja, čije je oduševljenje za Francusku revoluciju rano završilo njegovom smrću jakobinca iz Mainza u pariškome prognaništvu (1794.), ipak je ustvrdio: “Uistinu! Ako se znanost i učenost pojedinih ljudi mora iskupiti srećom cijelih nacija, onda bi bilo za otkrivače i otkrivene bolje da je Južno more ostalo vječno nepoznato nemirnim Europljanima!” Povijest je pošla drugim putem. U Forsterovu Južnome moru i u Humboldtovoj Latinskoj Americi. No sigurno je to da nam Humboldtovo djelo o tome kontinentu “omogućuje da s historijskoga odstojanja iskusimo povijest našega opažanja drugoga” (Ette).

X.

Povijest naše vlastite recepcije nije, dakako, još nipošto završena. Ipak je 1956. godine utemeljeno povjerenstvo “Alexander von Humboldt” Njemačke akademije znanosti u Berlinu, čiji dugoročni plan (između ostaloga izdavanje opsežne rukopisne ostavštine) iskazuje primjerne rezultate. Ipak postoji, u međuvremenu, uzorno (urednik: Hanno Beck) osmosveščano izdanje najvažnijih Humboldtovih djela na njemačkome jeziku. Ali i dalje nedostaje historijsko-kritičko izdanje svih djela. A neobjavljenim ostaje, između ostaloga, još uvijek više tisuća u rukopisu sačuvanih Humboldtovih pisama.

Povijest našega recipiranja Humboldta čini, dakako, i njegovo različito korištenje u Trećem Reichu i Njemačkoj Demokratskoj Republici. Teško je reći koliko je od Humboldtove slave na kraju 19. stoljeća bio još samo matematički respekt s obzirom na visinu dosegnute dobi i životnoga djela koje se za potomke, postupno, smanjivalo na petosveščano izdanje djela *Kosmos*. Sve rjeđe čitano, dugo je ukrašavalo regale knjiga obrazovanih građana. A to što je Alexander von Humboldt ukrašavao ulicu Unter den Linden valja zahvaliti suosnivaču Njemačke stranke napretka Rudolfu Virchowu, koji ga je, očito, smatrao ipak dovoljno naprednim da bi ga počastio spomenikom za njegov 100. rođendan. Riječ je o inicijativi koja je bila zapela zbog njemačkoga rata protiv Humboldtu tako drage Francuske. Tek 1883. godine – pošto su rektor i akademski Senat Sveučilišta “Friedrich Wilhelm” (od 1949. preimenovanoga u Humboldtovo sveučilište) pleđirali i za spomenik Wilhelmu von Humboldtu – posvećuje se njegov spomenik u nazočnosti cara Wilhelma I.

Slično visoko iskazivanje počasti Alexander von Humboldt nije mogao doživjeti u Trećemu Reichu. Kao notorni prijatelj Francuza i Židova “nije ljubimac nacije i očito se samo teško može staviti u službu fašizma” (Rupke). Ali zato utoliko upadljivije napreduje u Njemačkoj Demokratskoj Republici, koja ga koristi kao protagonista svojih odnosa s Latinskom Amerikom, Sovjetskim Savezom i Kubom. Proglašava ga, bez oklijevanja, “najslavnijim socijalističkim prirodoslovcem” (Rupke).

U SAD-u je Humboldt 1804. sam uspostavio prijateljske odnose, između ostaloga s Jeffersonom i Madisonom. Ali on ne oklijeva komentirati rat SAD-a protiv Meksika (1846. –1848.) – vjeran svome francuskom revolucionarnom uvjerenju – ovim riječima: “Nipošto mi se ne dopadaju osvajanja republikanskih Amerikanaca – želim im svu nesreću u tropskome Meksiku. Prepuštam im Sjever gdje će, onda, širiti svoje opako ropstvo”. Ipak kasnije, u Berlinu, Humboldt kao otac američkih građanskih sloboda i promicatelj republikanizma postaje ciljem pravih hodočašća američkih obožavatelja. Među njima (1855.) i predsjednika Sjedinjenih Američkih Država Millarda Fillmorea: počast koju je od tada teško mogao doživjeti neki znanstvenik. A SAD se može podičiti da je prva država koja je 1869. godine postavila Humboldtovu skulpturu, za njegov stoti rođendan, u Središnjemu parku u New Yorku, potom u Philadelphiji i St. Louisu.

Njemačka mu, dakako, nikada nije iskazala toliko bezrezervnoga divljenja. Možda je dimenzija njegova životnoga djela pregolema, njegov karakter preraznolik. Možda je intelektualno bogatstvo toga nesebičnoga rasipnika svoga imetka previše strano duhovnome i materijalnome *juste milieu* naše Republike da bismo shvatili što bi nam danas mogao značiti. Na primjer u pitanjima međunarodne i interdisciplinarne znanstvene politike, u pitanjima interkulturalnoga učenja i vanjske kulturne politike koja započinje u zemlji. Kad ostarjeli Metternich, kojega je politička sreća već odavno bila napustila, čestitajući bez iluzija “prastarcu” Humboldt, upozorava na njegov iskren odnos s nepromjenjivom, trajnom prirodom, Humboldt mu odgovara svojim sitnim, teško čitljivim pismom (Humboldt je od svoga povratka s putovanja po Americi patio od reume u desnome ramenu koja ga je do kraja života prisiljavala da piše pisma na prebačenim koljenima): “Ne smije se nikada smatrati ukočenim ono što je po svojoj biti nezavršeno i promjenjivo”.

Takve je vrste bilo i jest Humboldtovo vlastito biće. Ono je od one veličanstvene nedovršenosti i nesavršenosti koja je produktivna. Zaboravljeni Humboldtov moto svakako je glasio: “Čovjek mora htjeti dobro i veliko”. I možda je Goethe bio njegov jedini suvremenik kojemu je ovaj moto značio mnogo više nego neka prazna fraza. On je također – 1828. godine diktirajući Eckermannu – sveo Humboldtovu nesumjerljivu osobnost na do daljnjega valjanu formulaciju: “Kakav je to čovjek! Već ga dugo poznajem, a ipak mu se stalno iznova divim. Može se reći da mu nema ravna u spoznajama i živome znanju. I riječ je o mnogostranosti koju, također, još nisam doživio. Čega se god dotakneš, svugdje je verziran i obasipa nas duhovnim blagima. On slični zdencu s mnogim cijevima gdje treba svuda samo staviti posude i odakle nam svagda lijeva svježe i neis-crпно”.

S njemačkoga preveo

Tomislav Martinović

Manfred Osten

ON MAN'S FREEDOM IN ALEXANDER VON HUMBOLDT

Summary

The author looks into the life and work of Alexander von Humboldt. He makes him into a protagonist of a scientific globalizational concept that linked the promotion of science with the trinity of liberty, equality and fraternity. Humboldt, namely, thought that “fraternité” is realized in the form of a worldwide dialogue of scientists. The author observes that Humboldt was a pragmatic and organizational genius of *networking* i.e. the strategy of public relations that included contacts with scientists and the popularization of scientific achievements.

Humboldt's Eurocentrism that comes to the fore in his work about his travels is nevertheless as ambivalent as is the history of the reception of that work. Truth to tell, this work lay the foundation for European colonization, the economic approach and the exploitation of Latin America, but was also essential for its self-understanding and political emancipation. The author claims that Humboldt's private and political ambivalence, essentially productive, is the result of his magnificent incompleteness and imperfections.

Key words: Alexander von Humboldt, freedom, fraternité, Germany, France, Latin America, science

Mailing address: Alexander von Humboldt-Stiftung, Jean-Paul-str. 12, D-53173 Bonn. *E-mail:* general@avh.de